

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОЗНАКИ АНГЛОМОВНОЇ МЕТАФОРИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ „СМЕРТЬ”

Людмила ГНАПОВСЬКА (Суми, Україна)

У статті амбівалентний для людської свідомості концепт "смерть" розглядається через інтерпретацію концептуальних метафор, які експлікують його когнітивне підґрунтя англомовними засобами.

The article treats the concept of "death" as one of the universal human concepts. Cognitive background of the phenomenon under study is decoded through interpretation of conceptual metaphors that represent the notion of death by means of the English language.

В ієрархії основних функцій, що їх виконує кожна національна мова – таких як функція спілкування (комунікативна), функція повідомлення (інформативна), функція впливу (емотивна), – функція фіксації і збереження комплексу знань та уявлень певної мовної спільноти про оточуючий світ (когнітивна) посідає особливе місце [4: 4]. Саме універсальність та глобальність знання, закодованого в мовних формах різних рівнів, дозволяє дослідникам поринути у найсакральніші таємниці людського буття, вивести загальні закономірності руху людської думки та змоделювати приховані від безпосереднього зовнішнього спостереження глибинні процеси, які відбуваються у свідомості людини в процесі її соціальної діяльності. З урахуванням цього, цілком природною вбачається спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень саме на пошук з'єднуючої ланки між мовою, мисленням та соціокультурним контекстом, в якому функціонує певна мова та розгортається певний тип мислення.

В результаті посилення інтересу до зазначених вище проблем у коло розв'язання найактуальніших мовознавчих питань сьогодення потрапляє людина як носій мови. Вихідним у цьому сенсі є положення про те, що кожен індивід як мовна особистість має власну концептуальну картину світу (ККС). Остання складається з універсальних елементів, зумовлених приналежністю її носія до певної національно-культурної спільноти, та специфічних індивідуальних компонентів, наявність яких в ККС індивіда залежить від

специфічних ознак самого індивіда – його особистісних якостей, соціального статусу, віросповідання, гендерної приналежності, віку, рівня освіти тощо. Результат інтерпретації світу свідомістю людини фіксується в „матрицях” мови [op. cit.], що дозволяє дослідникам оперувати поняттями мовної картини світу (МКС) як матеріального втіленням ККС та мовної особистості як носія та творця МКС. При цьому індивідуальні ознаки кожної мовної особистості (та, відповідно, її МКС) найбільш яскраво виявляються в індивідуальних авторських інтерпретаціях певних універсальї ККС – зокрема понять, що є амбівалентними в контексті різних культур та різних національних менталітетів. Саме до таких феноменів належить концепт „смерть”, усвідомлення сутності якого з давніх давен переймалися як медики та науковці в цілому, так і представники різних окультних течій, релігійних конфесій, філософських шкіл. Магія смерті як завершальної та неминучої стадії людського існування породила також велику кількість літературних образів. Об’єктом розгляду в запропонованій статті став мовний матеріал – концептуальні метафори на позначення „смерті”. Проведений аналіз дозволив дослідити специфіку деяких когнітивних принципів, покладених в основу сприйняття людиною смерті як соціального явища, та визначити способи англійської експлікації ономазіологічного простору розглядуваного концепту. При цьому розуміння та усвідомлення наведених далі висновків потребує з’ясування того, яке місце феномен смерті посідає в ККС людини. Тому звернемось перш за все до деяких варіантів уявлень про нього, наявних у світових релігіях та філософських вченнях: адже, саме там слід шукати риси початкових образів та архетипів смерті, які суттєво вплинули на світогляд представників наступних епох.

В стародавньому Єгипті вірили, що після смерті тіла людини продовжує жити його ім’я (реп), душа (ба) та невидимий двійник тіла (ка), якому належала основна роль в існуванні після смерті. Ка може загинути, якщо при похованні не забезпечити його всім необхідним – звідси важливий для всього устрою життя культ мертвих [3: 41].

Уявлення древніх євреїв про загробне життя людини зустрічаємо в текстах Старого Завіту, де наявні два основних погляди. З одного боку, Бог створив людину з праху земного та вдихнув в неї життя. У вигляді безособової сили воно залишається після смерті і повертається до Бога, а особистість як конкретна форма зникає. В той же час, людська душа продовжує існувати після смерті, але світ, в який вона потрапляє, темний і безрадісний [6: 63].

Схожі уявлення були притаманні давнім грекам, які, називаючи людей смертними в протигагу богам, вважали, що слабкі тіні померлих вимушені поневірятись у потойбічному світі. Давньогрецьке бачення смерті як зла знаходимо у Сапфо:

We know this much:

Death is an evil;

We have the gods'

word for it; they too

would die if death

were a good thing.

Схожими за змістом є також філософські ідеї. Так, вчення Сократа було спробою побороти страх перед смертю та осмислити значення останньої для людства. Розвиваючи основну тезу Сократа, Платон стверджував, що смерть є відділенням душі від тіла, визволенням її з „тюрми”, де вона перебувала у своєму земному бутті [2: 401] (пор. “*Give me liberty or give me death*” – Р. Henry). В цілому, вчення Сократа й Платона про безсмертя душі пом’якшує трагізм смерті, і пізніше воно, хоча й в дещо зміненому вигляді, сприймається християнством та на багато віків стає домінуючою традицією в європейському духовному житті.

Дещо інші погляди сповідував стоїцизм. Зокрема, Епікур, намагаючись позбавити людину страху смерті, доводить просту думку: смерть для людини реально не існує – її немає чого боятися, оскільки ми з нею ніколи не зустрічаємось. Доказ досить простий: коли ми є, то смерті ще немає, а коли настає смерть, то нас вже немає. Отже, смерть – ніщо, оскільки все добре та

погане міститься у відчуттях, а смерть сама по собі є звільненням від відчуттів [1: 247] (пор. “*Now there is no normal process except death which completely clears the brain from all past impressions*” – N. Viner).

Сучасні філософські роздуми стосовно сутності феномену смерті є суперечливими, а подекуди навіть парадоксально протилежними – див., наприклад, заперечення трансцендентності Бога і смерті як переходу з іманентного (людського) в трансцендентний (божественний) світ у Спінози, Гете, Гегеля; розуміння смерті як релігійного таїнства поєднання непоєднуваного – трансцендентного та іманентного – у екзистенціалістів Ясперса, Бубера, раннього Хайдеггера, Бердяєва; сповнені парадоксів судження А. Шопенгауера про те, що життя – помилка, а смерть – її виправлення; ідея „потворності” та „органічної вади” смерті як перешкоди на шляху до досягнення загального братства та гармонійного світу М.Ф. Федорова та В.С. Соловйова; есхатологічне вчення О. Меня [5] про продовження нерозривного зв’язку між живими та мертвими тощо. В цілому ж, наведені вище точки зору наочно доводять думку про суперечливість самого феномену смерті і, відповідно, моделей інтерпретації цього феномену людською свідомістю.

На підтвердження цього наведемо рядки з поезії Емілі Дікінсон:

*Because I could not stop for Death
He kindly stopped for me,
The carriage held but just ourselves
And Immortality.*

*We slowly drove, he knew no haste,
And I had put away
My labour, and my leisure too,
For his civility.*

*We passed the school where children played,
Their lessons scarcely done;*

*We passed the fields of gazing grain,
We passed the setting sun.*

*We paused before a house that seemed
A swelling of the ground;
The roof was scarcely visible,
The cornice but a mound.*

*Since then 't is centuries; but each
Feels shorter than the day
I first surmised the horses' heads
Were towards Eternity.*

Наведений вище вірш містить доволі детальний опис смерті як процесу переходу в інший стан та, залучаючи до опису символіку смерті, експлікує етапи вмирання. В цілому, основні когнітивні принципи, покладені в основу метафоричної концептуалізації смерті в аналізованому тексті, вбачаються нам такими:

- фізіологічно смерть – це завершення життєдіяльності організму, відсутність клінічних ознак життя, внаслідок чого індивідуум як окрема жива істота припиняє своє існування, що супроводжується розпадом білків та інших біоелементів, припиненням діяльності мозку, необерненою втратою життєвих функцій. У вірші метафорично смерть також приходить до людини сама, вона не є чимось страшним, оскільки це є „чоловік” (*he*) як істота жива та природня;
- Р. Моуді доводить, що смерть – це не тільки фізичне явище, а й відділення свідомості від тіла та її подальший перехід в інший вимір. При цьому, стверджує Р. Моуді, людина знову в думках переживає основні етапи свого життя [6]. Автор посилається на досвід людей, які пережили стан клінічної смерті – так званий „досвід поза тілом”, і події, описані ними, дуже нагадують ідеї вірша: людина повільно рухається в невідомому напрямку

(*We slowly drove...*); їй з'являється світлоносна особа, яка керує рухом душі та показує їй сцени з її життя (*We passed the school ... We passed the fields ... We passed the setting sun ... We paused before a house ...*);

- в XVI столітті художники зазвичай зображали смерть в образі мумії або скелету зі зброєю-емблемою в руці, що керує візком, який повільно тягнуть воли. В цьому візку можна розпізнати святкову карету, яка в античності призначалась для в'їзду правителя в місто, або королівський катафалк [1: 59]. У вірші візок смерті (*the carriage*), який тягнуть коні (*the horses*) також провозить автора повз людей та речей, які йому близькі та дорогі;
- смерть не є кінцем – навпаки, це є безсмертя (*Immortality*) та вічність: адже після смерті душа не гине, а приєднується до душ померлих раніше, які живуть вічно. Саме тому у вірші голови коней, що тягнуть візок смерті, спрямовані у вічність (*... the horses' heads were towards Eternity*).

У зв'язку з наведеними вище рядками логічно виникає ще одне запитання: чому смерть концептуалізується в них через образ чоловіка (*Because I could not stop for Death He kindly stopped for me ...*), а не жінки (адже, в російській та українській мовах „смерть” – іменник жіночого роду)? Ідею про „чоловіче” позначення можна було б вважати випадковою, якби не подібна концептуалізація у наступній когнітивній метафорі: „*Death is a dignitary who when he comes announced, is to be received with all formal manifestations of respect, even by those most familiar with him*” (А. Біерсе). Знову смерть – це істота саме чоловічої, а не жіночої статі. Однозначне пояснення цьому навряд чи можна надати. Наша інтерпретація полягає в наступному: якщо припустити, що смерть – це не кінець існування, а, навпаки, перехід до вічного життя, то вона цілком логічно може асоціюватись у свідомості людини з життєдайним чоловічим началом (пор. “*The death of my cock gives life*” – J. Morrison).

Розглядувану метафору „смерть – істота чоловічої статі” можна, на наше переконання, проінтерпретувати також іншим чином. Смерть-зло зазвичай асоціюється з дияволом, в протиположності Богу, який дає життя. В середньовіччі

вважали, що коли людина помирає, вона повинна пройти випробування, від якого залежить її доля у вічності. Диявол при цьому спокушає людину, яка страждає, вчинити великий гріх – вбити себе [7: 137]. Таким чином, цілковито можливо, що диявол був уособленням смерті, а оскільки диявол – чоловік, то і смерть концептуалізується в свідомості людини через чоловічу сутність.

Розглянуті вище метафори є лише декількома прикладами набагато ширшого арсеналу проаналізованих нами концептуальних метафор на позначення такого складного та суперечливого соціального феномену як смерть. Моделювання ономасіологічного простору, який розгортається за їх сукупністю, стане предметом більш детального розгляду в наступних публікаціях. На звершення запропонованої статті дуже стисло розглянемо механізм метафоричного осмислення феномену смерті.

У побудові сучасних лінгвістичних концепцій метафори дослідники широко використовують так званий „принцип фіктивності” Е. Канта, на думку якого людина завжди намагається інтерпретувати абстрактне в термінах власних відчуттів, співвідносячи трансцендентне зі своїм життєвим досвідом через аналогію двох логічно непеєднаних, нетотожних понять [5]. В цілому, загальна формула кантівського принципу виглядає таким чином:

$$X = Y \text{ при } X \neq Y.$$

Розглянемо, як наведений принцип використовується при утворенні вже згадуваної нами концептуальної метафори „*Death is a dignitary who when he comes announced, is to be received with all formal manifestations of respect, even by those most familiar with him*” (А. Біерсе). Денотативно дві сутності – „смерть / death” та „особа, що займає високе соціальне становище / dignitary” – не є тотожними – див. їх словникові дефініції:

- **death** – the end of life; termination, the permanent cessation of all vital functions; event of dying; the personification of death; the time when something ends; the final state
- **dignitary** – a person who has an important position in a society; a person of a high rank, notability and influence.

На когнітивному рівні дві денотативно нетотожні сутності набувають ознак схожості за такими принципами:

- смерть, як і поважна та шанована особа, пригортає до себе увагу;
- смерть, як і поважна та шанована особа, відзначається своєю значущістю у долі людини;
- смерть, як і поважну та шановану особу, супроводжують певними урочистими церемоніями, ритуальний характер яких зумовлений національно-культурним контекстом їх розгортання;
- до смерті, як і до поважної особи, ставляться по-різному: на неї чекають, її побоюються, поважають або нехтують нею.

Таким чином, використовуючи кантівський „принцип фіктивності”, виводимо таку закономірність: у ментальному просторі індивіда як мовної особистості, що керує процесом вторинної номінації, X (death) = Y (dignitary) при X (death) $\neq$ Y (dignitary) у сфері об’єктивного існування цих реалій оточуючого світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. – М.: «Прогресс-Академия», 1992. – 526 с.
2. Гуревич П.С. О жизни и смерти // Жизнь земная и последующая. – М.: Политиздат, 1991. – С. 376-413.
3. Демидов А.Б. Феномены человеческого бытия. – Минск: Экономпресс, 1999. – 215 с.
4. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
5. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358-387.
6. Моуди Р. Жизнь после жизни // Жизнь земная и последующая. – М.: Политиздат, 1991. – С. 7-80.
7. Adler M.G. Ten philosophical mistakes. – NY, London: Macmillan, 1985. – 200 p.

Гнаповська Л.В. Лінгвокогнітивні ознаки англомовної метафоричної репрезентації концепту «Смерть» / Л.В. Гнаповська // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія Філологічні науки. – Кіровоград, 2008. – Вип. 75(4). – С. 55-58.